

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A Keveháza helye Arany János életművében*

Még sosem voltam Tárnokon, viszont mindig vágytam erre, olvasván a *Keveházát*, mert ez a mű, akárcsak Arany minden sora, az emberben folyamatosan vágyat kelt, nemcsak a megértésre, hanem arra is, hogy valamilyen módon a szöveg által földézett helyet megismerhesse, az ott játszódó eseményt pedig átélhesse. Rejtelmes dolgok ezek, tehát engedtessek meg, hogy egy példát hozzak. Arany rengeteg színhelye közül az egyik legmeggrázóbb a külön balladaformában is ismert, azután pedig a *Toldi szerelmében* visszatérő visegrádi királyi palota, ahol Zách Klára szörnyű története lejátszódik. Ami az úgynevezett élményi alapot illeti: mai tudomásunk szerint Arany János soha életében nem járt Visegrádon. A vár romjait is csak egyszer látta, ráadásul hajón ülve, amikor 1843-ban szalontai hivatalnok korában Bécsbe utazott peres ügyben, a város ügyeit védeni.¹ Látta tehát Visegrádot, természetesen mindent olvasott róla, de sosem volt ott. Ennek ellenére ma már egy magyar sem tudja úgy látni Visegrádot, hogy ne jelenjék meg előtte – ráadásul Arany szemüvegén át – Zách Klára tragédiája.

Tárnokkal mint színhellyel ugyanígy áll a dolog: tudomásom szerint soha életében nem járt a községben. Megjegyzendő: a Dunántúlt általában alig-alig ismerte. Annyi biztos, hogy Pozsonyban ugyanezen hajóútja során megszállt, de egy nap után tovább is utazott Bécsbe. Máskor pedig szintén Pozsonyban szállt át Karlsbadból hazafelé jöve. Ennek ellenére egészen biztosak lehetünk abban, hogy az a látomás, amelyet segít bennünk megteremtteni, fölébresztetni, az tökéletesen hiteles.

A *Keveháza* szövegének a megjelenéstörténete meglehetősen kalandos. Először 1853-ban jelent meg.² Meg kell tehát néznünk legelőször is, hogy eredetileg milyen kontextusba helyezte Arany, amikor elküldte közlésre, majd pedig miért és hogyan

* A tanulmány a Tárnokon 2019. november 29-én a Heinrich Antal Házban rendezett Arany János-konferencián elmondott előadás szerkesztett változata.

¹ Lásd: VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*: Az első kiadás javított, kiegészített és egyesített változata, s. a. r. TÖRÖK Lajos, Bp., Universitas Könyvkiadó – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019, 50.

² Szikszói *Enyhlapok*, szerk. CSÁSZÁR Ferenc, kiad. KUNSCH József, Pest, 1853, 129–140. Vö.: ARANY János, *Keveháza. Buda halála. A hun-trilógia töredékei (Arany János összes művei IV.)*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1953, 5–16, 211–216. (A továbbiakban: VOINOVICH IV.) <https://www.szakarts.hu/akademiai/view/voinovich-geza-szerk-arany-janos-kevehaza-buda-halala-a-hun-trilogia-toredekei-1953/?pg=0&layout=s> (A letöltés ideje 2023. március 20.)

illesztette be (kötetkompozíció szempontjából) a később kiadott gyűjtőkötetéibe. Ez mindig aszerint alakult, hogy éppen dolgozott-e tovább a tervezett hun trilógián, avagy félbeszakította ezt a munkát, avagy újra elővette és nekilátott az átalakításához. 1852 decemberében írt egy idevonatkozó levelet, mégpedig – Petőfi eltűnése után egészen biztosan legjobb – barátjának, Tompa Mihálynak; az egyetlennek, akiről úgy gondolta, hogy érdemes vele megosztani „munkaköri kérdéseket”, vagyis a költészetre általában vagy kettejük költészetére tartozó legfontosabb kérdéseket.³ Ebben a levélben azt írja tehát, hogy belefogott most valamibe, de nagyon fél, hogy úgy jár majd vele, mint ahogyan *A nagyidai cigányokkal* történt.⁴

Mindenesetre ez olyan kijelentés, amelyet igen sokféleképpen lehet értelmezni. Az egyik lehetőség az, hogy vajon itt azt a szánalomra méltó társaságot jelöli-e meg, amely egyúttal mégiscsak magasztos – az ellenséghez képest –, tehát magukat a cigányokat, vagy pedig – és ez a másik lehetőség – általánosabban kell-e érteni Csórii vajda népét?! Az világos, hogy nem csupán a cigányokat, hanem minket, magyarokat, mindenestül. De akkor – hogy Arany Szilágyi Sándorhoz írott 1850. április 14-én kelt levelének egy kifejezésére utaljunk – „még is igen rosszúl (sic!) esik böngészni ama büzhödt téreken”. (Félreértés ne essék: ’48–49-re érti!)⁵ Tehát neki egy egész életre szóló csalódás nemcsak Petőfi halála, a szabadságharc szörnyű vége, hanem maga az a megválaszolhatatlan kérdés, hogy van-e egyáltalán értelme a magyar nemzet fennmaradásáért küzdeni. Van-e ennek valamilyen értelme, ha történelmileg nem is, akkor legalább teológiaiilag?! Mivel Arany mélyen hívő ember, másképp nem is tudja elképzelni, mint hogy ez valami isteni vagy a végzettől függő változtathatatlan, de talán mégis kifürkészhető titok.

Pusztulás és újjászületés dinamikáját hirtelen kielezi egy nagyon furcsa megbízatás: Császár Ferenc felkéri őt, hogy írjon a majdnem teljesen elpusztult, egy tűzvész során elhamvadt Szikszó város felsegítésére szánt kötetbe. Császárról megjegyezhetjük, hogy a magyar irodalom sokat köszönhet neki, különösen mint olaszul jól tudó, Fiumében is tanító magyarnak, elsősorban Dante megismertetése miatt, mint ahogyan erről részletesen írt Szauder József.⁶ (Petőfivel ugyan összeveszett, de hát Petőfi kívül

³ „Hatodszor a Szikszói Enyhlapok számára is kell valamit küldenem, mert még nem küldtem semmit. Terra incognitán akarok járni; bezzeg, ha megint *eltévedek!*” *Arany János Tompa Mihálynak, 1852. dec. 1.* = *Arany János Összes Művei. XVI. Levelezés (II.) 1852–1856*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1982, 123.

⁴ „Tervéről a költő azt írta Tompának (1852. dec. 1.): »terra incognitán akarok járni; bezzeg, ha megint *eltévedek.*« (Célzás *A nagyidai cigányok* félremagyarázására.) Valóban új úton járt, több tekintetben.” VOINOVICH IV, *i. m.*, 212.

⁵ *Arany János Összes Művei. XV. Levelezés (I.) 1828–1851*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975, 273.

⁶ SZAUDER József: *Dante a XIX. század magyar irodalmában* = *Uő, Magyar irodalom – olasz irodalom*, szerk. SÁRKÖZY Péter, Bp., Argumentum Kiadó, 2013, 228–270, különösen: 233–239.

nem veszett össze?) Arany tehát vállalta, hogy ír abba a kötetbe, amelyet jótékonyági céllal adnak ki előfizetésre, és a bejövő pénzből újjáépítik a templomot, a városházát és az iskolát.⁷ Aranyt különösen érzékennyé tehetette nemcsak az, hogy egy elpusztult ország egyik elpusztult városának segíthet egy kicsit, hanem az is, hogy maga mint jegyző már átélt hasonlót: hiszen az 1847-es szalontai nagy tűzvész alkalmából országos gyűjtést szervezett, és igen erőteljes módon bírálta azokat az írókat vagy újságírókat, akik viccelődtek az ilyenfajta segélyakciókon, mint ahogy például maga Jókai is, akit ismeretlenül is jóbarátjának tartott, hiszen Petőfinek volt a barátja. Ezért lehetséges tehát, hogy az előbb vázolt két értelmezés mellett van egy harmadik is, tudniillik hogy a *Keveházát* is úgy fogják fogadni, értetlenül, mint *A nagyidai cigányokat*, és majd meg fogja érte kapni a fölényes ledorongolást, mint ahogyan szegény cigányok megkapták Toldy Ferencről. A derék akadémikus ugyanis úgy látta, hogy a költemény „szomorú aberrációja egy ritka szép léleknek”,⁸ ami, gondolom, a költőnek kevésbé tetszett, pedig nem tudhatta, hogy Toldy minden bokros érdeme mellett ráadásul még titkosrendőr is.⁹ Anyagi okokból dolgozott a titkosrendőrségnek – orvosprofesszori és akadémiai főtitkári állása mellett –, de talán a családi hagyomány is ösztönözte erre, mivel az apja, aki postafőnök volt, valószínűleg maga is jelentett. Toldy a saját barátairól úgy jelentett, hogy abból ne legyen baj, éppen ezért Josef von Sedlnitzky úgy intézkedett, hogy egy újabb besúgót ültessenek a mellé a vendéglői asztal mellé, ahol Toldy szokott a feljelentendő Vörösmartyval vacsorázni. Teljességgel nem tudjuk az egész történetet kibontani, mert egy kommunista zavargás során 1928-ban felgyújtották a bécsi Justizpalastot (igazságügyi palotát), mert tudták, hogy ott tartják a feljelentéseket. Ezért – sajnos – a reformkori osztrák titkosrendőrség működéséről, például arról, hogy ki hogyan és miképp figyelte vagy figyeltette meg Petőfit, Vörösmartyt stb., csak szórványos adataink vannak, azoktól a kutatóktól, akik még 1928 előtt bejutottak a levéltárba.¹⁰

Tehát akkor Arany János talán csak azért vállalkozott a leégett várost segélyező kiadványban való szereplésre, hogy részvétet keltsen, és talán hogy kifejezze azt is, hogy

⁷ Szikszói *Enyhlapok*, Császár Ferencz szerkesztése mellett kiadta KUNSCH József, Pest, Müller Emil, 1853. – A résztvevő prózaírók közül nevezetesebb Fáy András, Degré Alajos és Kőváry László, a költők közül pedig Arany barátai közül szerepel Lévy József, Mentovich Ferenc és Szász Károly is. – Az előfizetők pénzadományait gyűjtők neve is fel van sorolva a függelékben, köztük ott van két aradi vértanú, Dessewffy Arisztid és Leiningen-Westerburg Károly özvegye is.

⁸ Új Magyar Múzeum 1852. aug. 1. Idézi: Arany János *Összes Művei* XVI. kötet 1222. https://szovegtar.iti.mta.hu/site/assets/files/24303/ajom16-arany_1982.pdf (letöltés ideje 2023. március 20.) Vö. ARANY János, *Elbeszélő költemények (Arany János összes művei III.)* s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1952., 334. http://real-eod.mtak.hu/4445/1/ajom03-Arany_1952_000879868.pdf (letöltés ideje 2023. március 20.).

⁹ PAJKOSSY Gábor, *Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839)*, Aetas, 21(2006)/4, 5–20.

¹⁰ Leginkább Tábory Kornél könyvére gondolok, amelyet Marczali Henrik szerkesztett és adott ki: TÁBORY Kornél, *Titkosrendőrség és kamarilla*, Bp., Athenaeum, 1921.

lesz még rosszabb is?! Mindenesetre a magyar ősmondának egy olyan részletét választotta témául, amely egy világra szóló vereséget ír le. A hunok a csata előtt nem kérték ki Hadúr tanácsát, meg sem kérdeztek egy tálost sem, hanem csak átúszattak a Dunán, és vaktában rátámadtak az ellenségre, ezért kellett megbűnhődniük. A vereség után azonban kegyesen viselkedtek: temettek és áldoztak.

Miután helyreállt a világrend, Hadúr megkegyelmezhet már nekik, hiszen a rossz princípium képviselője, Manó már elvégezte a dolgot. (Ez van annyira ősmagyar peszsimizmus, mint amennyire őszsidó; elég a Jób könyvére gondolnunk.¹¹)

A magyar ősvallást rekonstruáló tudósok – köztük nyelvészek, teológusok és vallástörténészek –, történészek és költők úgy gondolták, hogy a régi magyarok a vándorlásaik során megismerkedtek – ez valószínűleg igaz – az iráni dualizmussal, ahol két istenségnek a harca határozza meg a világ sorsát, a jó Ahura Mazdáé (másképpen Ormuzd vagy Ormazd) és a rossz Ahrimáné. (Ez utóbbi névből magyarosodott az Ármány.) Vörösmarty még ilyen alapokra építi a maga mitológiáját. Arany is erre céloz, amikor Manónak nevezi Ahrimánt, akinek eredeti, avesztai nyelven Angra Mainyu a neve.¹²

De végül is a *Keveház*ban Hadúr erős, és a második csatában a hunok győzedelmeskednek az ellenfél pályáján, a Lajtától nyugatra eső Cezumórnál. (Ez az osztrák Zeiselmauer római eredetű városa.) Ha ebből a szempontból tekintjük a választott tematika és a Császár Ferenc által megszerkesztett segélyalbum célzatát, akkor egyértelműen adódik egy olyan olvasat, mely szerint a szörnyű tűzvész után is van remény, esetleg Szikszó is fel fog újra épülni (ha ugyanis a megrendelők a megjelenés után tényleg ki is fizetik a könyvet, és a szerkesztőbizottság sem lopja el a befolyt összeget).

Ilyen prózai megfontolásokra azért vetemedtem, mert a Tompával való levelezésből nagyon világosan kiderül, hogy Arany mekkora lelkiismereti és szakmai kérdést csinált abból, hogy hosszas habozás után végre hajlandó legyen összeszedni kisebb verseit és szerkeszteni belőlük egy kötetet. Ebbe a *Kisebb költemények* címet viselő és kétkötetes változatban kétszer is kiadott gyűjteménybe felvette a *Keveház*át is. A gyűjtemény első kiadása 1856-ban, második kiadása 1860-ban jelent meg. Az első kiadás akkora siker lett, hogy húszezer, illetve – díszesebb változatban – kétezer példányban jelent meg. (Mai költő remélni se merne ilyesmit. Mára tudniillik nagyjából visszahanyatlottunk az analfabetizmusnak arra a megnyugtató fokára, amely Mária Terézia előtt, aki bevezette a népoktatást, teljesen természetes volt, hogy senki sem tudott írni-olvasni.)

Aranynak tehát volt bátorsága beleszerkeszteni a *Keveház*át egy épphogy nem hétköznapi nevezhető kötet szerkezetbe, amelynek jelentőségére a kutatók csak

¹¹ Vö.: ZSOLDOS Jenő, *Jób könyve a XVIII–XIX. századforduló magyar irodalmában*, Bp., [Neuwald Ny.], 1934.

¹² Tehát nem a Mánuel magyarosított formája.

a legutóbbi időben kezdtek rájönni.¹³ Ezt a beosztást később is megtartotta, egészen az életében megjelent utolsó, vagyis hatodik kiadásig. Az első és a második kiadásban még pontosan kilencven vers volt, háromszor harminc – dantei szám! –, az a 90 vers, amelyeket Arany hosszas kirakás, berakás, tanácskozás, gondolkodás, átírás után méltónak tartott, hogy együtt szerepeljenek.¹⁴

A sok vívódás után összerakott szerkezet tökéletesen leképezi nemcsak azt, amit Arany érzett és gondolt Világos után, hanem azt is, ahogyan az ország helyzetét és sorsát értékelte. Ugyanis végig arról van szó, hogy egy levert szabadságharc után vagyunk. A harc résztvevőinek a fele börtönben, a másik fele kényszersorozás alatt kénytelen osztrák katonaként harcolni a testvéri olasz nép ellen, mint például Vajda János, az egyik márciusi ifjú. Mások börtönben rohadnak, mint például hajdani kedves tanítványának, Rozvány Erzsébetnek a férje, Bersek József huszárezredes, akit előbb Aradon halálra is ítélték, s aki szabadulása után főbe lőtte magát egy körtefa alatt. Arany gyerekkori barátja, Lovassy László megőrült, és csak ezért eresztették szabadon a börtönből. Petőfiről sokáig nem lehet tudni, hogy él-e esetleg valahol álnéven, vagy talán agyonverték, és el se temették, esetleg Szibériában van-e. És tényleg Petőfi volt a legjobb és bizonyos értelemben egyetlen barátja. Szikszó leégése „alkalmat adott” arra, hogy megfelelő szövegkörnyezetben helyezze el a lassan, de szilárdan kialakuló, se nem lírai, se nem epikus világerzést, amely a későbbi gyűjtemény, a *Kisebb költemények* alaphangját meghatározta, és amelyet tökéletesen ki is fejez az, ahogyan például magát a *Keveházát* elhelyezi ebben a gyűjteményben. A háromszázötvenezer csatateri halottról szóló rege előtt ugyanis hetyke népdal olvasható:

Népdalok

I

Ej! haj! ne szomorkodj'
 Szivbeli jó barátom;
 Ej! haj! minden ember
 Holtig él a világon.
 Tegnap is volt, már ma is van.
 Holnap is lesz, úgy a hogy:
 Ej! haj! feleségem,
 Majd elélünk valahogy.

¹³ Szilágyi Márton a 2017-es Arany-évfordulóra *Arany János kisebb költeményei* címmel a Helikon Kiadónál kiadta az eredeti gyűjteményt. *Arany János kisebb költeményei*, kiad. SZILÁGYI Márton, Bp., Helikon, 2017.

¹⁴ SZÖRÉNYI László, „az ember... a költő (mily bitang ez a név!)”, *Arany János születésének 200. évfordulójára*. = Sz. L., *Arany János évében. Tárca és tanulmányok*, Bp., Nap Kiadó, 2017, 75–81.

Azért, hogy elapad
 Már a víz is előlünk,
 Azért a bubánat
 Messze járjon mitőlünk.
 Nyomorúság, szomorúság:
 Elég ebből egyik is;
 Ej! haj! feleségem,
 Szenvedtünk mi eddig is.

Ej! haj! sose búsulj
 Szivbeli jó barátom:
 Ej! haj! minden ember
 Szenved azt a világon.
 Lám a hold is változandó:
 Néha telik, néha fogy;
 Ej! haj! feleségem,
 Maid megélünk valahogy.

II
 Igyunk biz azt egy-egy kicsit,
 Ne szégyeljük, ha jól esik;
 Hiszen egy-két ital bortul
 Ez a világ fel nem fordul.

S ha felfordul: mit én bánom!
 Abba' sincsen semmi károm;
 Tán, kit a sors fejre buktat,
 Akkor ismét talpra juthat.¹⁵

Ha felfordul: isten neki!
 Tán bizony még használ neki!
 Mélyen leszánt a jó gazda,
 Ugy esik alul a gazza. –

Utána pedig *A hegedű* című, eredetileg „allegoriának”, később „víg legendának” alcímezett költeményt olvashatjuk, amelyben a magyar folklórban is jól ismert legenda

¹⁵ Úgy látszik, Lukács György nem eléggé figyelmesen olvasta Aranyt, mert ha ezt is ismerte volna, azonnal felismerte volna a Hegel-hatást. Vö.: LUKÁCS György, *A százéves Toldi*, Forum, 1947/7, 489–503.

alakjaként (Jézussal a földön vándorló) Szent Péter betér egy kocsmába, ahol kénytelen a helyieknek hegedülni, akik lerészegednek. Ezután Jézus csendesen kioktatja arról, hogy jobb nem odafigyelni a Magyarhonban hallható beszédekre, mert: „Kíváncsiság bűnnek fele, / A rosznak már nézése ront; / Ki szántszándékkal lett bolond / Hagyd ott! ne szólj aznap vele; / *Józanság!* a szavam, – de részeg / Ember elől én is kitérek.”¹⁶

Az, hogy pontosan kilencven verset állított össze Arany ebben a sokáig érlelt gyűjteményben, az Császár Ferenc előtt biztosan felidézte Dante nevét, hiszen például ő fordította először magyarra 1854-ben a *Vita nuova*-t, de más művelt olvasónak is feltűnhetett, hiszen Dante elég népszerű volt már abban az időben. Akkor pedig feltétlenül eszébe kellett ötlenie az olvasónak, hogy a Biblia nem csupán vallásos hitünk alapja és kézikönyve, hanem költészet is, mégpedig a legmagasabb minőségű az ókorból, s méltán állítható Homérosz mellé. A költők pedig gyakran valóban nem csupán prófétai vonásokat mutatnak fel, hanem igazi próféták. Arany egész irodalomfelfogásának egyik alapvonása az archaikus, tehát ősi görög, római és bibliai költészet, valamint az ősi és az élő keleti költészetek, továbbá a hitelesként megteremtendő és a népköltészetből táplálkozó lehetséges, és saját magára nézve feladatként kitűzött költészet létrehozása, megteremtése és egymásra vonatkoztatása. Tehát például vehetjük a perzsa Firdauszít, akit Arany sokáig a lehető legnagyobb költőnek tart, nála fölfedezi mindazt az epikus gazdagságot, amelyet szeretne megalkotni a maga lovageposzi és huneposzi kísérleteiben; vehetjük az akkor nemrég megismert Nibelung-éneket vagy a később olvasott szanszkrit drámákat vagy kínai dalokat egyik oldalról, más oldalról pedig a Szent László-legendát vagy Ariostót.

Tehát hogyha ezt a kis szekvenciát elemezzük, amely kezdődik a két félcinikus népdallal, folytatódik a tragikusan hömpölygő honfoglalási hős- és gyászénekekkel, majd Jézust mutatja be, mint aki mégsem tudja lebeszélni Szent Pétert arról, hogy a magyarokkal kicsit közelebbi kapcsolatba kerüljön – ennél keserűbb már alig lehet valaki, és akkor mutatja meg Arany, hogy Jézus, ha akarja, mégis talál olyan magyart, akivel érdemes valamit kezdeni, tudniillik *A hegedű* után rögtön következik a *Szent László*, amelynek alcíme immár nem „allegoria”, hanem „legenda”.

A magyar történelem egyik alapkonfliktusát, azaz a keleti és nyugati világ küzdelmét jeleníti meg mintegy csírájában a *Keveháza*. A Duna a határ: mi keleti nép vagyunk, a Nyugat nem akar bennünket befogadni, el akar minket pusztítani, mi viszont el akarjuk foglalni magunknak ezt az istenáldotta vidéket. És akkor már ott is vagyunk a *Hymnus*nál, mert Bendegúz, aki ott a főhős, itt viszont átveszi – Keve, Kadosa és Béla halála után, a veszített csata után – az irányítást. Ő Attila apja.

¹⁶ ARANY JÁNOS, *Elbeszélő költemények (Arany János összes művei I.)* s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1951., 208.

<https://www.szaktars.hu/akademiai/view/voinovich-geza-szerk-arany-janos-kisebb-koltemenyek-1951/?pg=207&layout=s&query=A+heged%C5%B1> (letöltés ideje 2023. március 20.)

És akkor már nagyon jól tudjuk – Kölcseyt kiváltképpen szerette Arany –, hogy hasonlóról van szó: „bűneink miatt gyúlt harag kebledbe”. De a megbocsátásra van esély, mert Isten majd megkegyelmez, mint a *Keveházában* Hadúr. Azok az erősen groteszk, hallatlanul melankolikus, néha nyíltan gúnyos versek, amelyekről az előbb szó esett, és amelyek a környezetét adják ennek a nagy nemzeti tragédiát feldolgozó éneknek, allegorikusan megfelelnek természetesen a bukás utáni nemzettudatnak, amelyről nyíltan – a cenzúra miatt – nem is lehetett beszélni. Mai németekről (osztrákokról) semmit, régi germánokról mindent! Hiszen nem a mostani németekről van itt szó, nem is a mostani levert magyarokról, és a végén még ki is békülnek! A cenzor még talán örült is, hogy ez a régi (Kossuth) Ludwig vagy kicsoda még kezét is fog Dieterichhel, azaz Detrével. Annál is inkább, mert Detre volt az, aki mint áruló és belső fellazító, és igyekezni fog megöletni Attilát, majd utána szétrobbantani birodalmát.

Magyar–német kocódás máshol is előfordul a kötet szerkezetben a kisebb költemények között. Ott van például az *Arkádia-féle* című vers, amely, mint tudjuk, címében már részben parodizál is egy híres Schiller-verset, amely akkoriban éppen iskolai olvasmány volt, amikor bevezették az összes gimnáziumban a kötelező németoktatást. Képzeltjük, mennyit kuncogtak a gyermekek vagy akár a tanárok is, amikor olvasták Arany tanár úrnak ezt a paródiaféleségét:

Én is Arkádiában... sz!
 Magas hangból kezdettem –
 Engem sem a gólya költött!
 Nagy dolgokra születtem:
 Jártam egykor, mint akárki,
 Négy-kézláb,
 S vagyok mostan, mint sokan nem
 Ép-kézláb.

Természetesen a cenzúrárt is megemlíti, mint egyik vívmányát a jelen csodálatos korának:

Elpipáznék téli este
 Kávéházban, névnapon:
 Koppasztanám a madarat,
 Ha már meg nem foghatom:
 Fosztanám a tollat, tudni-
 Illik a...
 De amiről szólni sem po-
 Litika.

A végén pedig a Petőfi-póz aktuális lehetőségeiről is szól:

Szóval, oly sokat tehetnék,
 Annyi pálya nyitva áll;
 Élnék s halnék függetlenül...
 A mennyiben rajtam áll.
 És nem volnék, a mi vagyok,
 Verselő,
 Magyarosan: kapa-kasza-
 Kerülő.

Egy kicsit furcsa ahhoz képest, hogy az előbb még a népek sorsát intézi. Turulok víjjogtak vagy fognak. Jön a *Sárkány* című széptani mese. Ez az esztétika egészének rövid (és Lukács Györgynél feltétlenül velősebb!) megfogalmazása. Arról szól, hogyha az ember azt hiszi, hogy úgy lesz magasztos, hogy elszakad a valóságtól, akkor úgy jár, mint az a sárkány, aki függetleníteni akarja magát a madzagtól, beleesik a pocsolyába, és ott ugrándoznak rajta a békák. Tehát sárkány-e vagy béka?! Egyik se: fülemüle, ha figyelembe vesszük, hogy Arany a maga versbéli bírójával hogyan intézte el a pört.

Arany eltalálta, hogy hogyan kell kötetet szerkeszteni. Tudniillik ha itt a hétköznapok mocska és kényszerű cinizmusa után következik a végzetes nagy kép, a *Keveháza* képe a múlttól, a vesztes múlttól, amely azután jóra is fordulhat, az felvillantja a reményt, és a költőt megint abban a váteszi mivoltában mutatja fel, mint amilyen maga Dante, a róla elnevezett vers főszereplője. És amint látjuk, a hármas szerkezet a dantei hármasság: Pokol, Tisztítótüz és Mennysországi. Az egész a felemelkedés irányába mutat, és nem a lefelé vezető utat választja.

A *Keveháza* temetési jelenete, mint emlékezhetünk, összekapcsolja a hősök testi halálát és a hősök nevének örök életét:

30
 Örökre hát a vérmezőn
 Bátor *Kevének* háza lőn;
 Hol ő hadával nyúgoszik,
 A temetőt így nevezik.
 Év, év után gyorsan lejár,
 Jő-megy mikép vándor madár:
 De egy sem költi fel Kevét, –
 De egy sem oltja ki nevét.

De ez természetesen még pogány világ: feltámadásról és örök életről nem lehet benne szó. Viszont a tágabb környezetet adó miniciklus mivel fejeződik be? Az egyik legmeggrázóbb és leggyönyörűbb Arany-balladával: a *Szent Lászlóval*, amelyben a sírjából jön ki a király, mint ezt a *Toldi estéjéből* is tudhatjuk, hiszen Arany beépítette az eposzba ezt a balladát. Szegény Toldi feljön utoljára a fővárosba, hogy megmentse a haza hírnevét. Győz, és elindul a királyhoz. Mielőtt azonban bejutna, találkozik az apródokkal, akik előbb úgy nevetik ki, mint régies csuhást, aki szenteskedik, utána pedig mint pőrére vetkezett széptevőt, akit a szépasszony kiugrat az ablakon.

A Toldi-trilógia egyik változatába Arany még úgy építette be a ballada tárgyát adó csodát, hogy csak a tatárok hiszik azt, hogy Szent László győzi le őket, valójában ez a hős a rettenetes erejű és váratlanul a csatatéren termett Toldi. Ez a balladás változat, illetve a *Toldi estéje* azonban valóságnak tekinti a legenda csodáját, és elég erős oknak arra, hogy a legyőzött pogány tatárokat is megtérítse.

A *Szikszói Enyblapok* sikert aratott, nagy példányszámban elkelt, összegyűlt annyi pénz, hogy felépíthették a leégett templomot. Ráadásul olyan szerencséje volt a kiadványnak, hogy maga a csípős nyelvű Gyulai Pál írt róla kritikát. A legtöbb darabot természetesen jól leteremtette, hüen kissé fanyar humorához. Ezt írja például Kövály Lászlóról, aki egyébként kiváló történész volt, csak írni nem tudott: „Első szerelem – novella Kövály Lászlótól. Egy naplótöredék, mit az író kiegészít. 'Egy szenvedő ifjú, (hogy mért szenved nem tudhatni) elmegy a zárdában, fölkeresni remete atyját (a remeték nem laknak zárdában) halva találja, étlen veszett el (talán éhen?) az 1817-i éhségben. Leveszi atyja ősz hárfáját, és az éhes emberek közé hajtja. Találkozik egy úrhölgygel, ki, atyját ismervén, kastélyába veszi. A grófné bús, a kastély rejtelmes. Egy este, midőn az ifjú a nyitott ablaknál hárfáján játszik, rejtélyes vendég érkezik, s ő látja, mint ölelkezik a grófnéval. [...] a grófné kéreti, hogy folytassa. Ő játszik – amazok sirnak. Másnap a grófné egy gyűrűt ad az ifjúnak, a jövevény ajándékát, ki saját atyja és száműzött tábornok. [...] A grófné el kelletvén hazulról mennie, megbízza az ifjút, hogy helyette adjon enni férjének, aki gutaütött, aztán félvén, hogy megölik, elrejtőzve él a kastély egyik bástyájában.”¹⁷ Nem idézem tovább, talán látni, hogy miről van szó. Mi a tanulság? (Ha van.) Az, hogy Arany, mivelhogy lelkiismeretes ember volt, a legsilányabb irodalmi közegben is vállalta azt, hogy nem sértődik meg, nem vonul vissza, hanem megjelenteti azt, amit kértek tőle, bízván abban, hogy azért talán nem minden olvasó hülye. Voltaképpen igaza lett. Igaza lett.

Hogyha a *Kisebb költeményeket* megnézzük, és a benne lévő remek műveket végigolvassuk, láthatjuk, hogy mindegyik a maga módján remekmű. Arany ezt a kilencven

¹⁷ GYULAI Pál, *Szikszói Enyblapok*, Szépirodalmi Lapok, 1853. febr. 10., 238–240, 255–256. (1000 álneven) https://adt.arcanum.com/hu/view/SzepirodalmiLapok_1853/?pg=243&layout=s; GYULAI Pál *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye*, 1850–1904, Bp., MTA, 1927, 13–15.

verset körülbelül egy háromszor ekkora anyagból szedegette össze. Ugyanakkor Gyulai, talán legélesebb szemű megfigyelője Arany költészetének, azt mondja róla (éppen a fent idézett kritikában), hogy Arany tudja, mit kínál a tárgy, és annak megfelelően ír. De egy percig sem felejt el, hogy mit akar ő maga mondani. Páratlanul egybeolvasztja a maga személyiségét és azt a tárgyat, amely legyen drámai, legyen epikai, legyen lírai – vagy a három fő műfaj között; a legnagyobb ritkaság, amire költő vagy író mer vállalkozni –, és ezt úgy oldja meg, hogy olvasóként együtt vagyunk vele, és mégis azt látjuk, amit ő akar láttatni.¹⁸ Tehát a világ és a költő, ez esetben tényleg ő maga saját személyében, megtestesíti azt a táltost, varázslót, dalnokot, prófétát, akinek eljövetelét egyetlen reményként tüzi ki a nép elé, a nemzet elé a szenvedés mélypontján.

Azt hiszem, az a varázslat, melyet neki köszönhetünk, fölöslegessé teszi azt a néha egyik vagy másik irányban eltúlzott vetélkedést, hogy lírai költőnek nagyobb-e, vagy annak csapnivaló, vagy epikusnak nagy ugyan, de maga az eposz tökéletesen elavult műfaj. Szegény Ady Endre maga is ebben a dilemmában őrlődött sokáig. És maga írja azt a *Strófák „Buda halálá”-ról* című, a Nyugatban 1911-ben írott tanulmányában: nagyon hosszú idő után tud ő „megtérni” Aranyhoz.¹⁹ Tehát még neki, aki pedig zseni volt, abszolút zseni volt, neki is hosszú időbe tellett, de aztán... Ezért érdemes Aranyt olvasni, és érdemes a *Keveházát* is abból a szempontból nézni, hogy az úgy teljes, hogy arról szól, amiről szól, ami a tárgya, és mégis annál sokkal többről – mondja valaki, aki történetesen Arany János. Aki legalább annyira benne van, mint szegény Keve, Kadosa vagy Béla, a tárnoki sírban.

*

Kilián István atyai barátom volt, és rengeteg konferencián ültem vele együtt (persze néha elő is adtam, néha meg okosodtam a mások előadásán). Most, hogy az ő emlékére állítunk össze egy kötetet, olyan témát kerestem, amelyet ő is nagyon szeretett, és ez nem egyéb, mint Arany János munkássága.²⁰ Ráadásul volt olyan, Nagykőrösön rendezett Arany-konferencia is egyszer, ahol ő előadó volt, én meg csak hallgató. Ezért mertem egy olyan előadást adni a kötetbe, amely egy konferencián hangzott el, ráadásul

¹⁸ Uo.

¹⁹ ADY Endre, *Strófák „Buda halálá”-ról*, Nyugat 4(1911), 1. szám, 34.

²⁰ Vö.: KILIÁN István, „Istók mester felcsapott színésznek”: Arany János színész hónapja, Új Írás, XXII(1982), 10. szám, 73–79.; Arany János debreceni éve, Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei II. – Acta Musei de János Arany nominati II., Nagykőrös, 1982, 17–49.; Arany János a vándorszínész, Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei II. – Acta Musei de János Arany nominati II., Nagykőrös, 1982, 51–83.; Arany János emlékek a Déri Múzeumban, Hajdú-Bihari Napló, XXXIV. évf., 40. szám, 1977. február 17., 5.; A miskolci szobor helyett: Arany és felvidéki barátai, Napjaink, XXII(1983), 1. szám, 25–27.

egy olyan városban, ahol Arany János sosem járt, ugyanis Kilián tanár úr írt egyszer egy tanulmányt arról is, hogy Arany milyen baráti kapcsolatokat alakított ki borsodi származású írókkal és költőkkel – legelső sorban Tompával és Lévayval –, noha életében talán csak egyszer jutott el Miskolcra.